

تجدد ستیزی جلال آل احمد از منظر "غرب زدگی" و "در خدمت و خیانت روشنفکران - 2"

اصحاب ایدئولوژی و تابعین آن ها جز در خلا تاریخ نویسی جدید نمی توانستند به متفکران قوم تبدیل شوند، اما شگفت این که بسیاری از آنان، که درزی تاریخ نویسان بودند، به نام تاریخ، خیال اندیشی های «اصحاب ایدئولوژی را تکراری کردند».

جلال آل احمد که در کتاب «غرب زدگی»، «مشروطه» را هم چون «غرب زدگی» و «وبا زدگی» «استنباط» کرد، قادر نبود و نمی توانست بر اساس «نظریه» های ایدئولوژیک خود معنا و ماهیت تجدد خواهانه جنبش مشروطه خواهی را دریابد. کوشش برای تاسیس «نخستین حکومت قانون در ایران» از مجرای مشروط و محدود کردن قدرت خود کامه، از دیدگاه ایدئولوژیک آل احمد چیزی نبود جز «جنجال مشروطیت»، همچنین «نخستین قانون اساسی» ایران در چشم آل احمد چیزی نبود جزسندی «کهنه» و «ترجمه» شده که حاصل کار روشنفکر صدر مشروطه بود و ویژگی این روشنفکران در دسته بندی آل احمد آن بود که آنان نتوانستند در جهت «خاصی» گام بردارند

آل احمد در تعریف و تقسیم بندی من در آوردی و بی اساس خود از «روشنفکر» «و روشنفکران» در نوشته بعدی خود با تمام توان «ایدئولوژیک» کوشید هرگونه تلاش در راه نا هموار و دشوار برقراری «حکومت قانون» در ایران را به بهانه «بیراهه تجدد» و خیانت های رنگا رنگ «روشنفکران» که به گفته او در سطح و مرتبه «پیشوا و پیشاهنگ و هدایت خاصی» قرار نگرفته بودند، تخطئه و به بن بست کشاند. اگرچه اوبازی با کلمه روشنفکر را به گفته خودش «چون «روشنفکر» تعبیری است که نه زشتی خاصی دارد و نه گوش را می خراشد و نه چشم را، و ناچار در زبان جا گرفته» مورد بهره برداری قرار می دهد، و از آن، هم چون شمشیری دودم برای اهداف ایدئولوژیک خود و بویژه به قصد جنجال برای پوشاندن واقعیت ها و بسیج و به میدان آوردن «روشنفکران» اصیل از جمله «روشنفکری روحانیت»، در معادلات قدرت سود می جوید. او بدون توجه به عامل «زمان» که از مشخصه های مهم «ایدئولوژی» هاست، در توضیح و تفسیر «واقعیت» ها نهایت «استنباط» های خیال پردازانه از سده های طولانی از تاریخ ایران را در نهایت سستی و پراکندگی و عدم انسجام عرضه می کند. مطابق میل و اهداف از پیش تعیین شده، محتوای اصلی و مشترک عمل و نظر «روشنفکری ایران» به زعم آل احمد، یعنی از «روشنفکری قرن هفتم هجری» ! تا روشنفکران دوره مشروطه و دهه بیست و سی آن هیچگاه نتوانستند به مرتبه «پیشوا و پیشاهنگ و هدایت خاص» ارتقا یابند. (فصل «روشنفکر» چیست؟ کیست؟ از کتاب در خدمت و خیانت روشنفکران)

آل احمد در فصل زادگاه های روشنفکری می نویسد: «از آنچه در دوره صفوی گذشته چیزی بسرعت در «غرب زدگی» آورده ام. می ماند دوره قاجاریه بعد و قائم و مقام در این دوره شخصیت بارز روشنفکری است. این آخرین نمونه میرزا بنویس درباری. و گرچه پس از او تا قوام السلطنه هنوز نمونه هایی از این فرقه داریم (لابد منظورش اهل نظری هم چون محمد علی فروغی است) اما هیچیک از میرزا بنویس های درباری پس از او صاحب مکتبی - دست کم در نثر - نبوده اند. و جالب اینکه حتی قوام السلطنه مقلد قائم مقام بود در تحریر بیانیه ها و لایحه هایی که می نوشت... قائم مقام نمودار (روشنفکر) دوره ماقبل مشروطه

است؛ یعنی روشنفکر دوره شکست ترکمنچای". او در صفحه بعد این چنین ادامه می دهد: "قائم مقام چون کشته شد حرمت شهادت را یافت".

جواد طباطبایی در کتاب «مکتب تبریز» به تفصیل درباره میرزا عیسی و پسرش میرزا ابوالقاسم فراهانی سخن گفته است. طباطبایی درباره میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی که به تعبیر آل احمد «آخرین نمونه میرزا بنویس درباری» بود می نویسد: "آن میرزا ابوالقاسم، نخست، درزی عالمان دین بود و با خلع کسوت دیانت در خلعت سیاست درآمده بود، یعنی به گفته قائم مقام، آخرت را با دنیا سودا کرده بود آشنایی ژرفی با طبیعت «عمل دیوان» و سرشت قدرت به هم رسانده بود، می دانست که ورود در عمل دیوان امری ممکن و خروج از آن ممتنع است؛ آن «بی راه گریز» را پایانی نیست، پس، باید مردانه در آن گام نهاد... در بینش سیاسی قائم مقام، قلمرو قدرت سیاسی، حوزه مصالح عمومی است و او این ضابطه اساسی را به هرمناسبتی وارد می کند و آن را راهنمای عمل دیوان می داند، اما این حوزه مصالح عمومی، با مختصات که در دوران جدید پیدا کرده است، قلمرو اخلاق خصوصی نیست. قائم مقام، چنان که از منشات او برمی آید، در دیانت خود بسیار استوار بود، اما او دیانت و بیشتر از آن اخلاق خصوصی خود را به هرمناسبتی وارد نمی کند". قائم مقام در یکی از نامه های خود خطاب به نماینده دولت ایران که باید طرف مذاکره با دولت عثمانی باشد نکاتی را مطرح کرده است که طباطبایی در ادامه مورد توجه قرار داده و می گوید قائم مقام که می دانست "سیاست خارجی ناظر بر دو قلمرو تامین صلاح دولت و تحلیل رابطه نیروهاست" او را نخستین رجل سیاسی دوران جدید ایران "به شمار می آورد و می نویسد: "قائم مقام در پایان همان نامه، بار دیگر به تصریح و تاکید، خطاب به میرزای آشتیانی می نویسد که «بر آن عالیجاه معلوم باشد که ما، همیشه، همه جا، صلاح کل را منظوری کنیم نه صلاح خود را». پس در «نگ و نام» نیز جز این اصل نیست". ضابطه تمیز ننگ و نام، در قلمرو سیاست، نه اخلاق خصوصی، که تامین صلاح دولت است. ظرافت ها و پیچیدگی های قلمرو قدرت سیاسی نسبتی با سطح نازل شناخت و دریافت های خام عوام، که به دانش... مناسبات جاهل است و ضابطه ننگ و نام را اخلاق خصوصی می داند، ندارد". آل احمد که به دانش مناسبات قدرت و تحولات جامعه در مسیر برقراری حکومت قانون جاهل بود و بیش از هر عرصه در آن گام نهاد در عوض با بافته های ایدئولوژیک خود پرده حجابی هم برواقعیت ها کشید و هم بر جهالت خود.

جلال آل احمد در «درآمد» کتاب «در خدمت و خیانت روشنفکران» می نویسد: "طرح اولیه این دفتر دردی ماه 1342 ریخته شد. به انگیزه... 15 خرداد 1342... و روشنفکران در مقابلش دست های خود را به بی اعتنایی شستند. (دوبار نقطه چین از آن آل احمد است). در اواخر 1343 دست نویس اول آن آماده شد که ده پانزده نسخه عکسی آن به دست دوستان و آشنایان رسید. در 1345 دو فصل آن در مجله «جهان نو» که دوست دیگرم رضا براهنی می گرداند درآمد".

. آقایان فریدون آدمیت - غلامرضا امامی - ناصر پاکدامن - حسین ملک - خلیل ملکی - منوچهر هزارخانی هریک در تهیه متن هایی که در این دفتر به آنها مراجعه شده است راهنمای یی ها کرده اند". (ص 16)

فریدون آدمیت درباره آل احمد در «آشفته گی در فکرتاریخی» می نویسد: "اونویسنده اجتماعی در رتبه متوسط بود، برخی نوشته هایش، چه در موضوع، چه در سبک، بازاری است. اعتبار او به عنوان نویسنده معترض و عصیانگر، بیشتر در نفس اعتراض است و خیلی کمتر در ماهیت اعتراض. آدمیت می نویسد: "غرب زدگی» نوشته پریشان وسست مایه ای است. آن کتاب روشنفکران نیز جنگی را می ماند که

هرچه نویسنده در عمرش خوانده به درون آن فرو ریخته... همه مطالب به هم وصله پینه شده، اما وصله پینه ای ناجور و گاه مضحک. “زنپیل” حاج میرزا فرهاد معتمد الدوله، یک دست ترو مربوط تراست تا آن دفتر خیانت روشن فکران روسیاه ما”. آدمیت در پاسخ به نظرات مشروطه ستیز آل احمد می نویسد: “هیچ رابطه منطقی و تاریخی میان تاسیس آن شرکت (نفت) و حرکت مشروطه خواهی وجود ندارد... متن قانون اساسی ترجمه نبود، بلکه مجلس هیاتی را برای طرح قانون اساسی گماشت... قانون اساسی ما به زمان خود «کهنه» نبود و نویی و کهنگی هر سند سیاسی، امری نسبی و اعتباری است که اعتبارش را تنها در ربط واقعیات اجتماعی و اوضاع تاریخی زمانه می توان سنجید”. (ص 2 - 3 - 5 - 8)

جواد طباطبایی نیز در کتاب «نظریه حکومت قانون در ایران» درباره مشروطه ستیزی آل احمد می نویسد: “حاصل سخن آل احمد در «غرب زدگی» و «در خدمت و خیانت روشن فکران»، جز این نیست که مشروطیت، عین غرب زدگی بود و تنها کسی که به وجه فساد آن التفات پیدا کرد، شیخ فضل الله بود و از این حیث «سردار از او بلند شد که اسرار هویدا می کرد!» بدیهی است که این سخن، مانند ادعای جامعه شناس زمان (احسان نراقی) که «فاجعه مشروطیت» را تدوین قانون های جدید می دانست، وجهی دارد، نراقی در گفتگو با اسماعیل خویی می گوید که ملت می بایست به جای انتخابات به چیزی از سنخ «اجماع امت» (کذا فی الاصل) روی می آورد.

اما جلال آل احمد نویسنده «غرب زدگی»، در جای دیگری، به نخستین سند حکومت قانون در ایران ایراد می گیرد که دست روشن فکران بسته بود. آل احمد در کشکول «در خدمت و خیانت روشن فکران» رطب و یابس را در کنار هم آورده و نتایج محیر العقولی گرفته است. آل احمد «در خدمت و خیانت روشن فکران»، می نویسد: «پنجاه سال است که روشن فکر مملکت برای اقدام سیاسی و اجتماعی دست و بالش در «کادر قانون اساسی» بسته مانده است این متنی که “حکومت” هر چهار صبح یک بار به نفع خود تفسیر و توجیه و تعویض می کند. این متنی که وقتی هم ترجمه می شد، کهنه بود.» ما نمی دانیم که آل احمد درباره این قانون اساسی «کهنه»، که شیخ فضل الله به چیزی جز «افنا» آن خرسند نمی شد، در صورتی که کمتر کهنه بود، چه می توانست بگوید! اگر آن قانون اساسی کهنه نشانه استیلاي غرب زدگی بود، قانون اساسی جدید تر، به طریق اولی، می بایست نشانه دردی مزمن و مهلک باشد.

آنچه در «پنجاه سال» گذشته «دست و بال روشن فکر مملکت را برای اقدام سیاسی و اجتماعی» بست، «کادر قانون اساسی کهنه» نبود، ایدئولوژی های از سنخ «اجماع امت» و «غرب زدگی» نراقی ها و آل احمد ها بود که... چیزی درباره قانون، حقوق، حکومت قانون، قانون اساسی و... نمی دانست، اما از فضیلت خاموشی عاری بود.

در آن پنج دهه پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، این فعالین سیاسی، که مانند نراقی ها، آل احمد ها و شریعتی ها درزی جامعه شناسان، نویسندگان مصلح و اسلام شناسان درآمد بودند، هدفی جز جانشین کردن اندیشه حکومت قانون و دفاع از نهادهای جدیدی که مشروطیت ایجاد کرده بود، با ایدئولوژی و خیال اندیشی های ناشی از آن دنبال نکردند. آن ایدئولوژی ها پرده پنداری برواقعیت وضعی بود که با پیروزی جنبش مشروطه خواهی در ایران برقرار شده بود. بدیهی است که اصحاب ایدئولوژی و تابعین آن ها جز در خلا تاریخ نویسی جدید نمی توانستند به متفکران قوم تبدیل شوند، اما شگفت این که بسیاری از آنان، که درزی تاریخ نویسان بودند، به نام تاریخ، خیال اندیشی های اصحاب ایدئولوژی را تکرار می کردند.